

Сучасна методологія криміналістики постійно розвивається, ураховуючи тенденції розвитку науки і практики й появу нових завдань, які постають перед криміналістичною наукою в реаліях сьогодення. Необхідність такого розвитку зумовлена передусім трансформацією сучасної злочинності, воєнними та глобальними загрозами, цифровізацією суспільства та процесами європеїзації. Динамізм та зміна об'єктів і предмета криміналістики впливає на формування як криміналістичних знань, так і самого процесу їх пізнання, що здійснюється за допомогою системи наукових і практичних методів, що складають методологію криміналістики.

2.2. Методи криміналістики: поняття, види та сфера реалізації

Ключове місце у методології криміналістики посідають методи криміналістики. Метод (від грец. *methodos*) у широкому розумінні слова – «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, учення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач¹. Метод виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Його також можна розглядати як систему приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретного завдання, досягненні певного результату в певній сфері діяльності.

Розмаїття праксеологічних завдань у діяльності судово-слідчих органів, експертних установ, оперативних підрозділів щодо вивчення закономірностей механізму злочину, виникнення інформації про обставини кримінально караного діяння та особу, яка його вчинила, зумовлює широке коло методів, що можуть бути класифіковані за різними критеріями, наприклад, методи наукового та практичного пізнання; методи природничих і соціогуманітарних наук; якісні і кількісні методи тощо. У сучасній науці склалася багаторівнева концепція методології знання, згідно з якою методи криміналістики за ступенем загальності та сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: філо-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. С. 778.

софські методи; загальнонаукові методи пізнання та окремонаукові (спеціальні) методи¹.

Філософські методи базуються на принципах матеріалістичної діалектики: можливості об'єктивного пізнання явищ і подій минулого, урахування закономірностей розвитку та змін досліджуваних об'єктів матеріального світу, їх причинної і обов'язкової взаємодії та взаємозв'язку, адекватного відображення такої взаємодії в зовнішній обстановці й пам'яті людини у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Ці загальні філософські положення конкретизуються за допомогою таких категорій, як форма та зміст, сутність і явище, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, причина й наслідок, система, структура й елемент, конкретне й абстрактне, загальне й окреме тощо².

Загальнонауковими є методи, що використовують не тільки в криміналістиці, а й у дослідженнях інших наук, у різних сферах пізнавальної діяльності людини. До групи загальнонаукових методів криміналістики відносять:

а) методи емпіричного дослідження (спостереження, опис, порівняння, експеримент, вимірювання);

б) методи теоретичного дослідження (формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, сходження від абстрактного до конкретного);

в) загальнологічні методи (аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, імовірно-статистичний метод).

Спостереження являє собою цілеспрямоване сприйняття певних явищ, подій, обстановки, предметів (речових доказів), людей, ознаки їхньої зовнішності, прояви характеру, темпераменту, емоційного стану тощо; дії людей, у тому числі й такі, що формують спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення. Під час спостереження виокремлюють і узагальнюють ознаки, риси, властивості конкретних об'єктів. Це дає змогу скласти загальне уявлення про об'єкт

¹ Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. С. 151.

² Шепітько В. Ю. Методи загальнонаукові в криміналістиці. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20. Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. С. 469–470.

спостереження загалом, а також звернути увагу на його особливості, наявність і характер зв'язку з іншими подіями й об'єктами. Спостереження може здійснюватися безпосередньо й опосередковано, тобто через інших осіб або відповідні носії, у яких зафіксована відповідна інформація (фотографії, відеозапис, графічні зображення тощо). Використання науково-технічних засобів (лупа, мікроскоп, фото- й відеотехніка, електронно-оптичний перетворювач, ультрафіолетовий освітлювач тощо) розширює можливості спостереження та оцінювання його результатів. Дослідження будь-якого матеріального об'єкта завжди починається зі спостереження за ним, далі йде опис і порівняння.

Опис – це відображення, фіксація ознак і властивостей об'єкта, що виявляються в результаті спостереження та дослідження у відповідних процесуальних документах (протоколах слідчих (розшукових) дій, висновках експертиз, словесному портреті). Цей метод набуває в розслідуванні великого значення, оскільки дає змогу відповідним фактичним даним отримати процесуальну форму і слугувати доказами у кримінальному провадженні.

Опис може здійснюватися безпосередньо й опосередковано. Безпосередній опис здійснюється суб'єктом судово-слідчої, експертної, оперативно-розшукової та іншого виду юридичної практики для вираження результатів безпосереднього спостереження (у процесі або з пам'яті). Опосередкований опис проводиться тими ж суб'єктами, але при цьому включає ознаки об'єктів, що сприймалися іншими особами, наприклад, під час складення фоторобота на підставі опису очевидцем ознак зовнішності злочинця. Опис обставин кримінального правопорушення повинен бути послідовним, усебічним і об'єктивним.

Порівняння – це метод, заснований на дослідженні й оцінюванні кількох об'єктів шляхом зіставлення їхніх ознак і властивостей із метою встановлення тотожності або відмінності. Об'єктами порівняння можуть бути люди, предмети, документи, матеріальні сліди, мисленнєві образи, місцевості, споруди тощо. Важливо, щоб об'єкти порівняння були порівнюваними. Метод порівняння застосовують під час проведення криміналістичної ідентифікації, встановлення групової належності досліджуваних об'єктів, перевірки показань допитуваних тощо. Технологічно порівняння може бути проведено шляхом співставлення об'єктів та оцінки їхніх якостей (розмірів, форми, щільності, ваги, кольору); накладання та суміщення об'єктів порівняння.

Експеримент – це метод дослідження, який передбачає проведення дослідів у відповідних умовах для встановлення й перевірки конкретних фактів шляхом відтворення явищ, обставин, пов'язаних із подією, що розслідується. Метою експерименту є підтвердження або спростування гіпотези, установлення природи явища, що спостерігається, його сутності й походження, шляхів і методів управління ним. Найчастіше експериментальний метод застосовується в ході такої слідчої (розшукової) дії, як слідчий експеримент, а також під час допиту, обшуку, проведення судових експертиз.

Моделювання – це метод дослідження, який полягає в побудові моделей – мисленнєвих образів або матеріальних аналогів будь-яких явищ, об'єктів для детального їх вивчення. Це можуть бути моделі предметів, пристроїв, систем, явищ і процесів. За характером моделей виокремлюють матеріальне (предметне) й ідеальне моделювання, яке виражене у відповідній знаковій формі. Так, матеріальною моделлю може бути гіпсовий зліпок сліду, виявленого на місці події, у якому відображені певні ознаки взуття злочинця. Як ідеальна модель може розглядатись уявне відтворення обставин кримінального правопорушення на основі неповної інформації, що надійшла слідчому. У криміналістиці використовують такі види моделювання: уявне (наприклад, під час розроблення слідчих версій і планування розслідування), фізичне (створення матеріальних моделей макетів, муляжів, предметів-аналогів), математичне (моделювання умов протікання процесів і явищ за допомогою відповідних розрахунків).

Видом моделювання є *реконструкція* – відновлення попереднього вигляду, стану об'єкта за його залишками або описами. Можливе як матеріальне реконструювання, що здійснюється шляхом моделювання або натурної реконструкції (наприклад, відтворення зовнішності людини за черепом), а також уявне реконструювання – логічне моделювання на основі відображень наочних образів, що виникають у суб'єкта в результаті ознайомлення з визначеними об'єктами і (або) їх описами.

Аналіз полягає у вивченні загальних та окремих ознак, властивостей, складових частин чого-небудь. Аналіз є важливим методом пізнання під час розслідування кримінальних правопорушень і проведення експертних досліджень. Крім того, вибір тактичних прийомів проведення нонвербальних слідчих (розшукових) дій спирається на аналіз слідчої ситуації.

Синтез – процес практичного або уявного з'єднання цілого з частин або з'єднання різних елементів, сторін об'єкта в єдине ціле. Практично виражається під час висунення і перевірки версій у кримінальному провадженні. Аналіз і синтез змістовно пов'язані між собою. Аналізуючи явище, розкладаючи його на складові й вивчаючи кожну окремо, слід розглядати їх як частини єдиного цілого.

Індукція – логічний прийом дослідження, що пов'язаний з узагальненням результатів спостереження та експерименту й рухом думки від окремих фактів, положень до загальних висновків. Це спосіб міркування від одиничних тверджень до загальних положень. У криміналістиці має важливе значення під час висунення версій, пізнання подій минулого, коли слідчий шляхом індуктивного мислення від установлення окремих причин походження доказів доходить до загального припущення про характер і причини події кримінального правопорушення.

Дедукція – це логічний спосіб міркування, під час якого нове положення виводиться суто логічним шляхом від загальних положень до окремих висновків. Сутність дедукції полягає у використанні загальних наукових положень для дослідження конкретних явищ. Це рух знання від більш загального до менш загального, окремого, виведення наслідків із припущень. Дедуктивним методом можуть висуватися версії в разі явно недостатньої кількості виявлених доказів кримінального правопорушення. У цьому випадку при побудові версій виходять не з аналізу певних доказів, а із загального припущення щодо наявності ще не відомих фактів, які стосуються події кримінального правопорушення. У процесі пізнання індукція та дедукція нерозривно пов'язані між собою, хоча на першочерговому етапі розслідування один з них може переважати.

Аналогія – це спосіб пізнання, який полягає в установленні схожості в деяких властивостях і відносинах між нетотожними об'єктами. На підставі виявленої схожості робиться відповідний висновок. Аналогія лежить в основі метода моделювання та теорії подібності. У криміналістиці використовується при висуванні версій за аналогією з раніше розслідуваними кримінальними правопорушеннями, діагностиці типових ситуацій, проведенні типових слідчих (розшукових) дій, застосуванні систем тактичних прийомів тощо.

Вимірювання – математичний метод, що застосовується в криміналістиці для з'ясування різних фізичних величин, що характеризують

предмети, явища, процеси: довжина, маса, обсяг, температура, часовий інтервал, швидкість руху, спектральні характеристики й багато чого іншого.

Обчислення – математичний метод, що використовується для встановлення вищевказаних параметрів, а також під час проведення математичного моделювання.

Геометричні побудови – математичний метод, що застосовується, коли проведення безпосередніх вимірів ускладнене (наприклад, на місці події є крутий обрив і неможливо безпосередньо виміряти відстань між об'єктами, то за допомогою необхідних геометричних побудов визначають цю відстань). У криміналістиці використовується при складанні планів, креслень і схем.

Під окремими (спеціальними) методами дослідження розуміють такі методи, сфера застосування яких обмежена однією або декількома науками.

Окремонаукові (спеціальні), тобто запозичені, трансформовані до сфери криміналістичних досліджень методи технічних, природничих і соціогуманітарних наук або розроблені в галузі криміналістичних знань власні пізнавальні інструментарії. Окремонаукові (спеціальні) методи складаються з двох груп методів:

1. *Методи окремих наук* (фізики, хімії, біології, соціології, антропології, антропометрії, психології, кібернетики та ін.), пристосовані для вирішення криміналістичних завдань. Однак така трансформація не є простим пристосуванням, а є якісним перетворенням методу, що здійснено саме в криміналістиці завдяки інтеграції природничо-наукових, технічних і криміналістичних знань.

2. *Власне криміналістичні методи* (криміналістична ідентифікація; криміналістична діагностика; техніко-криміналістичні методи: методи дактилоскопії, трасології, судової балістики; методи організації розслідування, планування проведення слідчих (розшукових) дій та ін.);

Спеціальні методи окремих наук можуть бути використані без модифікації (мікро- та макрозйомка, панорамний метод) або пристосовані для вирішення специфічних криміналістичних завдань (посилення кольорових контрастів, кольоророзрізнення). Дати їх вичерпний перелік неможливо, зазначимо лише найбільш поширені з них. Так, у криміналістиці широко застосовуються фізичні, хімічні та фізико-хімічні методи в ході слідчих (розшукових) дій для виявлення, фіксації

й попереднього дослідження слідів, документів, предметів, виявлення схованих людей і речей, застосування фото- й відеозйомки, звукозапису. Так, на базі фундаментальних досліджень фізики, хімії, мікробіології, механіки створені та функціонують такі напрями у криміналістиці, як оптична, ультрафіолетова, інфрачервона, люмінесцентна, електронна, рентгенівська, атомна мікроскопія, застосовуються емісійний, спектральний, лазерний, хроматографічний, титриметричний аналізи тощо.

Біологічні методи використовуються для дослідження об'єктів біологічного походження (крові, часток епідермісу, біологічних виділень, волосся людей і вовни тварин, часток рослин тощо) під час їх діагностики, класифікації та дослідження.

Кібернетичні методи дають змогу за допомогою комп'ютерної техніки здійснювати пошук і автоматичне оброблення інформації (що використовується, наприклад, в криміналістичних обліках і картотеках), а також комп'ютерне моделювання (що використовується для реконструкції елементів матеріальної обстановки кримінальних правопорушень зі значними її змінами: вибухи, пожежі, технологічні аварії).

Психофізіологічні методи використовуються для дослідження психічних властивостей і функцій людини (сприйняття, запам'ятовування, відтворення), інтелектуальної, вольової та емоційної сфер конкретної особи, подолання конфліктних ситуацій, створення умов для доброзичливого спілкування, психологічного й фізіологічного реагування на певні подразники, запитання, поведінку тощо.

Психологічні методи використовують під час розроблення тактичних прийомів і комбінацій, їх удосконалення, пристосування до умов різних слідчих ситуацій (установлення психологічного контакту, актуалізації забутого, викриття неправди тощо).

Соціологічні методи застосовують під час вивчення кримінальних проваджень або опитування (анкетування, інтерв'ювання) працівників правоохоронних органів і складають основу для здійснення криміналістами узагальнення матеріалів емпіричних спостережень і формулювання на цій підставі відповідних практичних рекомендацій. Цілями таких досліджень зазвичай є вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню і прихованню кримінальних правопорушень, аналіз способів їх учинення, збір інформації про результативність тих або інших тактичних прийомів і рекомендацій. Криміналістикою використовуються

також статистичні, антропологічні й антропометричні (аналіз та опис зовнішніх ознак живих людей, трупів, кісткових залишків, складання словесного портрета) й інші методи різних наук залежно від характеру і змісту завдань, що постають у науці та практиці.

Власне криміналістичні методи – це системи методів, прийомів і засобів, розроблених криміналістикою для вирішення завдань, спрямованих на швидке й повне розкриття кримінальних правопорушень.

До власне криміналістичних методів, пов'язаних із пізнанням кримінально-релевантної події, відносять криміналістичну ідентифікацію, конструювання криміналістичних версій (версіювання); моделювання обстановки місця події; ідентифікацію особи за ідеальними слідами; установлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики й побудови на цій підставі типових версій щодо особи злочинця; методи криміналістичного прогнозування, криміналістичної діагностики, криміналістичного аналізу кримінального правопорушення та діяльності з його розкриття.

Серед криміналістичних методів виокремлюють такі групи: методи збирання, фіксації та дослідження доказової інформації (фізичні та хімічні методи виявлення невидимих слідів пальців рук, електролітичні методи відновлення зниклих знаків на металевих об'єктах, методи встановлення слабовидимих і невидимих текстів); методи застосування криміналістичної та спеціальної техніки (методи судової фотографії); методи проведення окремих слідчих (розшукових) дій (концентричний, ексцентричний і фронтальний методи огляду місця події (ОМП)); методи висування та перевірки слідчих, судових, експертних версій і побудови прогностичних моделей тощо.

Важливим завданням криміналістики є розроблення методів і засобів розслідування окремих видів злочинів (убивств, розкрадань, грабежів, розбоїв, службових зловживань тощо) залежно від їх криміналістичної характеристики, класифікаційних особливостей, типових слідчих ситуацій, специфічних завдань на кожному етапі розслідування. Зазначені методи й засоби розглядаються в загальних та окремих методиках розслідування кримінальних правопорушень у вигляді відповідних програм.

Ураховуючи різноманітність методів пізнання в криміналістиці, варто враховувати, що методи криміналістики застосовуються завжди комплексно, головне призначення кожного з них – на основі відповід-

них принципів (вимог, приписів) забезпечити успішне вирішення певних пізнавальних і практичних завдань, збагатити знання, здійснити оптимальне функціонування і розвиток судово-слідчої, експертної, оперативно-розшукової та судової практик.

2.3. Критерії допустимості методів криміналістики в кримінальному судочинстві

З'ясування сутності методів криміналістики передбачає доцільність розгляду вимог, які ставляться до останніх. Методи криміналістики будуть виконувати свої функції лише в тому випадку, якщо вони будуть відповідати низці вимог¹.

Усі розроблені наукою та запропоновані практики наукові методи криміналістики та криміналістичні методи мають відповідати таким вимогам:

- 1) *законність* – базування на нормах чинного законодавства, передусім кримінального процесуального;
- 2) *науковість* – розроблення з урахуванням сучасних досягнень науки й техніки;
- 3) *детермінованість* – обумовленість специфікою об'єктів пізнання, закономірностями предмета дослідження;
- 4) *результативність* і *ефективність* – можливість забезпечення надання позитивного результату з високим ступенем імовірності;
- 5) *економічність* – витрати на створення мають бути меншими, ніж досягнуті результати;
- 6) *якісність* і *доступність* – зрозумілість і доступність кожному підготовленому фахівцю;
- 7) *відтворюваність* – можливість використання необмеженої кількості разів;
- 8) *етичність* – відповідність нормам моралі (не базуватися на обмані, погрозах, фізичному і психічному насильстві, із приниженням гідності особи, використанням неосвіченості, забобонів, негідних спонукань тощо);

¹ Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. С. 154–155.